

SENSE

el rellotge

Revista de l'associació cultural El barranc, de Paiporta.

Nº 6 Primavera-estiu 2011

A PAIPORTA

S'HA DE TINDRE VALOR

100 anys d'Enric Valor, en el centenari del seu naixement

ENTREVISTA

FRANCESC LLORENS

Un paiportí fidel al país i preocupat pel poble

S'HA DE TINDRE VALOR

S'ha de tindre valor de plagiar Enric Valor enguany precisament! En aquesta època de tant de control, amb l'SGAE a l'aguait a cada cantonada, quan la ministra Ángeles González-Sinde està legislant per a acaçar els pirates de la creació i l'any en què molts ulls de la nostra crítica literària, del nostre món editorial valencià i d'institucions prestigioses han fixat la mirada en la vida i l'obra de l'escriptor de Castalla... És en aquest any de 2011, centenari del seu naixement, quan la revista *Sense el rellotge* ens permetem de fer-nos passar per Enric Valor i tenim la barra d'emular el que ell féu, tractant d'escriure com ell ho féu; tot recuperant paraules i llegendes nostres, i enamorant-nos del nostre paisatge d'horta, igual com ell estava enamorat de les seues muntanyes.

- Que pretensiosos! -diren.

Sí i no. Sí perquè, de puntetes i tot i estirant els braços, no podem arribar a tocar-li ni l'ala del barret. Però no perquè, amb dosis d'humilitat, sabem de bestreta que no ho farem tan bé com ell, ni ho pretenem; i no obstant això volem imitar-lo ja que Enric Valor encara és un mestre per a tots nosaltres. I així, de plagi en plagi, copiant la forma, les maneres i la dedicació del mestre, *Sense el rellotge* se suma a l'enfilall d'homenatges que li plouen enguany.

L'associació cultural *El barranc* de Paiporta, a més a més, ens hem embarcat en el projecte «100 anys d'Enric Valor», que uneix l'energia de molts col·lectius i persones que s'estimaren l'escriptor. Des de la il·lusió comuna de mantenir viva la seua memòria, els socis de *El Barranc*, la productora *Galaxidi*, actors i actrius, cantants, contacontes, escriptors, il·lustradors, dissenyadors, músics, escoles, escenògrafs, ballarins, cineastes... estem convidats a ajuntar-nos i a programar-hi moltes activitats, les quals culminaran en l'espectacle «100 anys d'Enric Valor», que tindrà lloc a l'Auditori de Paiporta la vesprada de diumenge del 12 de juny.

Enric Valor forma part del petit grup de lletraferits que en el temps difícilíssim del franquisme més dur va dedicar tot el seu esforç vital a mantenir dignament el conreu del valencià. Foren aquells una escassa nòmina de joves no-ressignats (Manuel Sanchis Guarner, Joan Fuster, Vicent Andrés Estellés, Enric Valor...), que es van entestar a «salvar-nos els mots» contra el vent i les marees. Repressió, censura, clandestinitat, prohibició, persecució, càstig, humiliació, invisibilització... Aquestes eren les respostes del règim exercides des de qualsevol del seus tentacles de poder (policia, justícia, escola, premsa i mitjans, control social...) amb l'objectiu d'eliminar els vestigis de l'ús del català a les nostres terres. Per sort teníem Enric Valor i els

altres patriarques. En part gràcies a ells ens mantenim en peu a pesar que els nous governants valencians segueixen posant-nos pals a les rodes.

Però tornem al castallut jove i emprenedor. Com a lingüista vocacional Enric Valor va difondre la normativa ortogràfica, gramatical i lèxica de Pompeu Fabra, adaptant-la a les particularitats valencianes. ¿Qui no recorda la *Flexió verbal*, o la seua gegantina aportació al cabal lèxic a través de l'obra literària?

“Gràcies a Enric Valor i altres patriarques ens mantenim en peu a pesar que els nous governants valencians segueixen posant-nos pals a les rodes”

Des de l'ofici, també vocacional, d'escriptor va bastir de nou els fonaments malmenats de la narrativa valenciana: recuperà el conte i la rondalla tradicional i va lluitar quasi dues dècades per a publicar *L'Ambició d'Aleix*, la primera novel·la de postguerra, antesala de la monumental trilogia del «Cicle de Cassana». I és precisament des de les pàgines del seu món de ficció que Enric Valor rescata no sols les paraules de la terra sinó també les llegendes quasi oblidades de la tradició oral i ens hi fa estimar la natura i els paisatges valencians de muntanya. De la mateixa manera, llegint les raons dels personatges de Valor podem arribar a apreciar la importància de la conversa intel·ligent, del respecte pel punt de vista de l'altre, de la justícia social com a motor del món... Al remat, un univers paral·lel, el seu -construït a esquenes del franquisme oficial-, que assentarà les bases de la nostra convivència i la nostra il·lusió com a poble.

Al llarg de les pàgines de la revista llegireu articles sobre la llengua dels paiportins; rescatarem paraules dels nostres iaos quasi oblidades a causa de les transformacions socials, econòmiques i urbanes del poble; xarrarem amb Francesc Llorens, un altre enamorat de la terra i de la Paiporta de sempre, que pateix dia a dia en veure que fàcil oblidem i destruïm el que costà tant de posar en peu. Llegireu finalment alguns relats de reminiscències valorianes. ¿O és que abans que hi haguera televisió els nostres

“El valencià és encara avui una llengua marginada, censurada, impenetrable en alguns àmbits i que pateix sovint restriccions i de vegades humiliacions.”

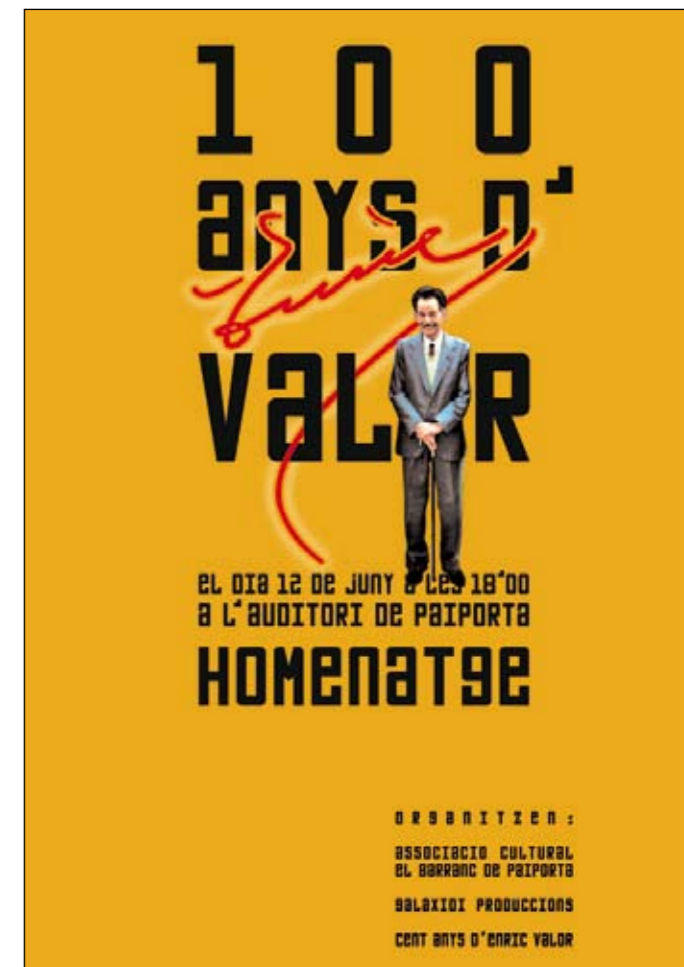
avantpassats no es contaven històries també al racó de la llar, com aquells informants de les rondalles de Valor?

-Que fàcil! Fer d'Enric Valor, hui en dia, amb la nostra llengua amb un estatus oficial i ensenyant-se a l'escola! -diren encara. «Sí i no» respondrem *Sense el rellotge* encara.

És cert que els que exercim de valencians no som clandestins, ni patim repressió, ni ens persegueixen per les teulades; és cert que el valencià s'ensenyava a les escoles de Paiporta i que moltíssims xiquets són alfabetitzats en valencià, i que el món editorial valencià és infinitament més ric que en el temps del jove Enric Valor. Tot això és cert i tanmateix ara, molt més que aleshores la llengua recula a passes del gegant Esclafamuntanyes. A Paiporta, la pressió d'un creixement de població desmesurat durant les últimes dècades ha fet impossible una integració dels immigrants en la cultura i la llengua dels valencians com sí que passà durant moltes generacions fins als anys setanta. Això, i la deixadesa dels oriünds, que sovint no han valorat la llengua que van mamar. Això, i els mitjans de comunicació abassegadorament castellanitzants. Això, i el nul suport institucional per normalitzar el valencià.

Sense pretendre caure en el victimisme, el valencià és encara avui una llengua marginada, censurada, impenetrable en alguns àmbits i que pateix sovint restriccions i de vegades humiliacions. Necessitem per tant encara d'una actitud compromesa, de lleialtat lingüística per «salvar els mots».

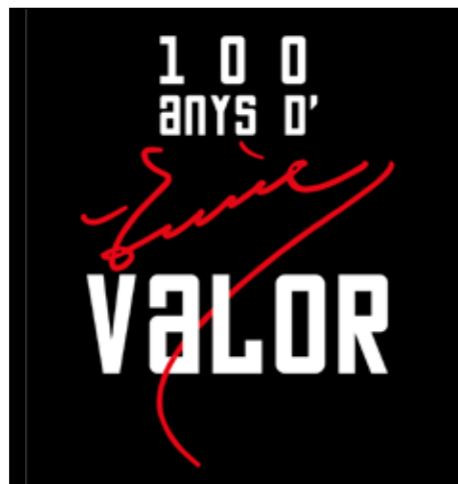
S'ha de tindre encara valor, molt de valor i decisió, per a enfrontar-se a unes lleis fetes a conveniència per tancar les emissions de TV3; a una normativa educativa que pretén limitar l'aprenentatge i la promoció del valencià; a la invi-

• Cartell de l'homenatge organitzat per l'associació i Galaxidi produccions.

sibilització que es fa dels nostres escriptors i dels nostres cantants des dels mitjans oficials; al segrest de la nostra televisió valenciana, perpetrat per un poder que governa clarament contra el valencià i encara juga a confondre'ns amb polèmiques identitàries estèrils... S'ha de tindre valor per seguir endavant. Hem de tindre Valor encara entre nosaltres: Enric Valor.

ANTONI TORREÑO

• Logo de la plataforma 100 anys d'Enric Valor.

AIRE CONDICIONAT
Splits, cassetts, conductes, unitats industrials i VRV's. Instal·lació i manteniment.

CALEFACCIÓ
Radiadors elèctrics de baix consum
Radiadors d'aigua i calderes.

TRACTAMENTS D'AIGUA
Osmosis inversa, descalcificadors

Fins el 30 de setembre de 2011

Plan Renove

Aire Acondicionado -500€

Estem al Carrer Colòmbicultura, 9 baix de Paiporta. Tlf/fax: 96 397 29 86. e-mail: tienda@vaillet.net **www.vaillet.net**

FRANCESC LLORENS

«La idea, tan estesa, que s'ha de parlar en castellà per educació és molt perillosa, perquè la conseqüència lògica és que qui parla en valencià és un maleducat.»

Francesc és un gran coneixedor de la tradició i del passat del nostre poble: del poble valencià i del poble de Paiporta. Té una mirada profunda. Sembla que no puga veure massa darrere les seues ulleres grosses, però no us enganyeu: hi veu; i la profunditat del seu esguard no és física sinó mental. Posseeix una capacitat sorprenent per a l'anàlisi i la reflexió de l'entorn que l'envolta; que és també l'entorn que ens envolta a tots els lectors de Sense el rellotge. En el passat portà endavant amb Toni Mestre el programa Natura Oberta, de Ràdio 4, i fou un dels primers dinamitzadors culturals de Paiporta: hi portà entre altres el mestre Sanchis Guarner. Ara contempla preocupat l'evolució del poble.

L'entrevista que us oferim té lloc una vesprada de març freda i plujosa mentre l'ambient faller comença a ensenyorir-se del poble. Francesc i la seua dona ens reben a sa casa i ens fan passar al saló, on ens situem al voltant d'un tendur. Per la finestra veiem el barranc i els carrers banyats mentre intercanviem els compliments a l'ús. Li demanem permís per posar en marxa la gravadora i comencem a xarrar, a fer-li preguntes sobre la Paiporta d'altres temps i també de l'actual.

Ja sabem que l'Horta està amenaçada i que l'urbanisme a Paiporta ha estat atroç, però la resta s'ha conservat bé al poble?

Res, ni el paisatge ni els noms del paisatge. La toponímia és una àrea de les més castigades de la comarca. I l'Ajuntament nostre a vegades se l'ha inventada. És el cas del Polígon de "la Mina". Allí no hi ha hagut mai cap «mina»; hi havia l'alqueria de Mina, que era el marit de la propietària, la baronessa de Benidoleig. Un altre cas ben lamentable és el de l'estació de València Sud. Que no hi havia un altre nom més anodí i impersonal? Allò tota la vida ha sigut la partida dels Aiguamolls, imagineu per què. I aigües amunt del «pont de ferro» (l'antic pont del trenet) hi havia el clot de la Mort perquè un xiquet s'hi va ofegar. Tots eixos noms es perden o se substitueixen per altres sense cap motiu.

I en oblidar la toponímia també canvia l'imaginari col·lectiu, no?

Clar que sí, sobretot l'estructura social. De poble fonamentalment agrícola hem passat a ser industrial i residencial. I en el camí hem perdut el cabal lèxic, sobretot l'agrícola: *aladre, tregilla, aladre de forcat, frau...* quan no l'hem substituït per *rotovàtor, mula mecànica, etc.* Entre la pèrdua de referents i l'omnipresència del castellà en els mitjans de comunicació i en l'etiquetatge de productes, cada volta empobrim el voca-

• Francesc Llorens és expert en botànica, en ornitologia i en les paraules del medi natural i cultural.

bulari. L'altre dia vaig sentir un caçador que deia que el seu gos havia alçat una *codorniu* al barranc. Una *codorniu*? Una "guatla", home!

O siga que també s'ha perdut molt de lèxic tradicional?

Sí que se n'ha perdut. Abans de la cassola ens escudellàvem, ara ens servim o ens «emplatem». Anys abans València era plena de "rostitors", ara tot són *asadores*. A quanta gent veieu demanant al bar «pa torrat»? *Tostat*, que sembla més fi. O *manen* una carta. I els castellanismes més silenciosos són els sintàctics. Ara ja sents a gent preguntant quina pel lícua *donen* en la tele? Donar? De donar ningú

es fa ric. Ací "fem". Quina pel lícua fan en la tele?

L'apitxat sempre ha tingut fama de dialecte pobre.

L'apitxat mai ha sigut pobre, té un lèxic riquíssim i és lògic que siga ric perquè l'Horta sempre ha sigut una zona molt poblada. I on hi ha la gent hi ha la llengua. El parlar de l'Horta és el que apareix en els textos dels clàssics del xv.

De qualsevol manera, què ha fallat perquè s'empobrisca tan ràpidament la nostra cultura?

A part de la consabuda persecució institucional, fonamentalment la transmissió oral. Durant segles la família ha sigut l'únic mitjà de transmissió i arriba un moment en què, amb la televisió i les noves maneres de viure, la relació

jòvens-vells, que era bàsica, es trenca. Els xiquets només es relacionen amb xiquets, van a escola amb xiquets de la mateixa classe social i no hi ha contactes interclassistes. Açò abans no passava.

Un pescador de l'Albufera em deia que, de xiquet, tot eren «ànets» i ara, de major, tot són *patos*. Així anem. Caldria compilar, amb molt de trellat, tot el tresor etnogràfic que encara conservem, com han fet totes les cultures europees avançades.

Això afecta només la llengua?

No, ni de bon tros. La cultura i les tradicions també. Ara, quan a un xiquet li cau una dent ve el *ratoncito Pérez*. Ratoncito Pérez? Quan a un xiquet li'n queia una déiem que el xiquet havia furtat el formatge al rector... Res de "ratoncitos". Però és que la llengua, a banda d'empobrir-se, tendeix a fer-se estàndard, a perdre les tipicitats locals. Al final, amb sort, aconseguirem salvar la llengua però perdrem moltes de les tradicions: "en cada bugada perdrem un llençol".

“Paiporta és un poble de l'Horta que té el cap a València, el cos en l'Horta, un peu en la marjal i l'altre en el secà.”

Has conegut una Paiporta monolingüe?

Sí clar, el valencià als anys 40 i 50 era la llengua de tots: de la petita burgesia, de la menestralia i dels llauradors. Si et trobaves un carreter per València, era segur que parlava valencià. La immigració, escassa, d'aquells anys es va integrar sense cap problema.

Quan comença a desaparèixer eixa Paiporta?

Amb les immigracions de finals dels 60 i els 70. Penseu que la gent que hi venia eren més pobres que els oriünds. El valencià queda com un entrepà entre els més pobres i els més rics, tots castellanoparlants. Al respecte hi ha paradoxes curioses: Les autoritats franquistes feien tots els edictes

• Un «sibert», aliè a la contaminació castellana del seu nom.

(fins i tot ja per megafonia) només en valencià fins al primer ajuntament democràtic. Per inèrcia, no vos penseu. I va ser amb el primer alcalde no franquista, Bertomeu Bas, que començaren a fer-se en castellà.

Ell adduïa raons solidàries per a passar-se al castellà.

Parlar valencià no havia sigut mai problemàtic sinó que feia que la integració dels immigrants s'accelerara. Si algú no entenien preguntava a la veïna i esta explicava el que fera falta: què eren cigrons, o bledes... El fet és que la immigració mas-

siva dels 70 no la vam integrar a la cultura del poble. Les autoritats, ni les d'abans ni les d'ara, mai no han fet res per a la integració. I la llengua ha anat perdent posicions cada vegada més. La idea, tan estesa, que s'ha de parlar en castellà per educació és molt perillosa, perquè la conseqüència lògica és que qui parla en valencià és un maleducat.

Què som, els valencians?

Com deia Sanchis Guarner no som una raça ni una ètnia: som una cultura integrada en una llengua. Una llengua i un paisatge. Perquè el paisatge només s'interpreta a través d'una cultura, la nostra manera de veure el món. Si tu veus una garrofera, a banda del nom, evokes un paisatge, uns costums, unes tradicions, uns usos que altres cultures no tenen. La cultura la integren aspectes com la gastronomia, el

“L'apitxat mai ha sigut pobre, té un lèxic riquíssim i és lògic que siga ric perquè l'Horta sempre ha sigut una zona molt poblada. I on hi ha la gent hi ha la llengua.”

GESTIÓ DE PROJECTES

tens fotografies antigues?
nosaltres t'ajudem a conservar-les i guardar-les en format digital.

sorprén a la teua família i amics amb un regal diferent
reuneix en un audiovisual els teus records preferits

Digitalització, restauració i creació de col·leccions fotogràfiques familiars

doctor fleming, 16 b 1 dreta 46200 paiporta valència, tel. 963975833, feets@feets.es, www.feets.es

dret, els noms d'animals i plantes... Som una comunitat humana que interacciona amb el territori. Som un país, no una «comunitat» sense territori, com ara l'hebrea en l'exili.

Ets naturalista, però no sembla t'agrade massa com actuen alguns biòlegs de despatx.

Mireu, vos contaré una que em va passar amb un ornitòleg de València a finals dels 70. Hi havia hagut una mortaldat d'ànecs en l'Albufera a causa de la contaminació i anàrem al Palmar. Hi trobarem l'alcalde pedani i el de València li pregunta *¿Cuántos patos colorados han muerto?* I l'alcalde li va contestar que d'eixos cap, que allí no en tenien. I mentrestant véiem volar uns quants siberts. Encara li passà poc per usar un nom estrany on no toca... Toni Mestre deia que molts dels "nous" funcionaris de Medi Ambient eren uns contaminadors de l'Albufera, "contaminadors culturals" de l'Albufera.

Després de tanta renúncia, com veus el futur?

Amb esperança però amb situacions preocupants. Tenim una excel·lent literatura en valencià, més de dos generacions escolaritzades en valencià i en canvi estem perdent l'ús social. Jo no pense que els castellanoparlants siguen contraris a l'ús del valencià, el que passa és que hem arribat a uns graus de dimissió lingüística tan gran que no els hem donat ni l'opunitat d'aprendre'l.

Fes d'Enric Valor: Recordes paraules exclusives de Paiporta?

Paraules exclusives de Paiporta, no ho sé, són la majoria comunes de l'Horta... De fet, Paiporta és un poble que té el cap a València, el cos en l'Horta, un peu en la marjal i l'altre en el secà. O siga que tenim vivències i paraules de segadors d'arròs, de pescadors d'anguiles, de perxadors... Ara, exclusives d'ací... De les activitats de sempre com l'agricultura: *sorregar*, que era quan per falta de cura l'aigua s'eixia de la séquia i regava un altre camp; o els *fraus* que són els espais que hi ha en el camp entre dos fileres d'arbres... I lèxic infantil, que canviava el nom a alguns animals o plantes com el *pampeixet* (agret), el *serracames* (saltamartí) el *parabales* (xinxu pudenta), els *formatgets* (malves)...

● La faula del formatge del corb i la rabosa es coneix en moltes cultures. Per exemple, Enric Valor en té una versió. A l'entrevista, Francesc Llorens ens en rescata també una, la qual situa a Alaquàs i Torrent l'origen dels animals.

● Francesc Llorens, mirant la primavera al barranc.

I contalles?

Les contalles a Paiporta es coneixien com *sussuïts* (succeïts) i es contaven vora foc De contes recorde *El sabater i la Mort* o la història del corb i la rabosa, tan difosa per tot el país.

Ens la pots contar?

Molt resumida. Hi havia un corb menjant-se un formatge i aparegué una rabosa que va pensar com furar-li'l. I li va preguntar d'on era. El corb va contestar «d'Alaquàs» obrint la boca, i li va caure el formatge, que la rabosa, preparada, va empomar. El corb, aleshores, li va preguntar a la rabosa de quin poble era i ella li respongué serrant les dents: *«de Torrent»*. I no li va caure el formatge.

“Molts dels “nous” funcionaris de Medi Ambient són uns contaminadors de l'Albufera, uns “contaminadors culturals” de l'Albufera.”

Llàstima que tot aquest patrimoni s'arribe a perdre!

La cultura tradicional està en crisi en tot el món, però a Europa encaren el futur conservant-la ben codificada i estudiada. És a dir, es basen en ella per a créixer.

Escolta, ja va fent-se l'hora de sopar. Si ens portem l'entrepà de casa podem dir que farem un «sopar de pa i porta»?

Sí, l'expressió és prou estesa, sobretot a Castelló. Però ací s'ha usat més sopar d'entrepà o sopar faixat. Mai sopar de *sobaquillo*, que, ben mirat, és una paraula ben lletja i indecent, sobretot per a coses de menjar.

Doncs moltes gràcies, Francesc. Bon profit que ens faça tanta informació com hem arreplegat en aquesta llarga conversa amb tu. Esperem guardar-la sempre a Paiporta, a la faixa ben ajustada.

ENTREVISTADORS: JOSEP FUSTER I ANTONI TORRENTO

Anàlisi

EL VALENCIÀ A PAIPORTA

Qualsevol fenomen observat des d'una certa distància permet una certa objectivitat i, a més, una reacció d'estranyesa que ens fa veure el fet amb una frescor que no es té quan et trobes tan a prop i sense la distància suficient per sorprendre't.

Així, jo que porte vivint a Paiporta 27 anys, puc dir que encara em sorprèn amb expressions i dites que no havia sentit mai a Castelló on vaig nàixer o que havia sentit feia molts anys i no recordava. En fi, que escriure aquest article em permet ordenar i clarificar tot allò que m'ha emocionat, m'ha encisat o m'ha sorprès en tots els anys que porte vivint a Paiporta.

Començaré explicant allò que se'm demana, és a dir, com es parla a Paiporta.

Diuen els filòlegs que a Paiporta es parla el valencià apitxat. A mi sempre m'havia fet gràcia això d'apitxat perquè la veritat és que és un nom ben estrany, no? Doncs bé, hi ha diverses teories sobre l'origen d'aquesta parauleta, una d'elles diu que prové del verb *pitjar* que significa *prémer*, per la percepció que tenien els parlants que no apitxaven de com feien sords alguns sons que ells feien sonors. Diuen també els savis que aquest apitxament tenia el seu origen en el parlar dels aragonesos que quan parlaven català ho feien a la seua manera sense fer els sons sonors.

● Zona d'extensió del valencià apitxat.

● No sabem si aquest orgue és de Sollana, però té moltes teclcs.

Així que podem dir que a Paiporta es donen les característiques generals de l'apitxat que són les següents:

La essa sonora (qui la pronuncia nota una lleugera vibració a la gola quan realment és sonora) es transforma en sorda. Vol dir que en lloc de casa es pronuncia *cassa* i que en lloc d'onze es pronuncia *onse*.

Gent, menjar i metge es pronuncien com si tingueren una "ch" castellana, és a dir, *txent*, *menxar* i *metxe*.

La v baixa que a la resta de comarques del País Valencià, es pronuncia amb les dents de dalt tocant el llavi de baix - per això es diuen *labiodentals*- a l'apitxat es pronuncien amb els dos llavis, el de dalt i el de baix - per això es diuen *bilabials*.

Hi ha moltes paraules que a l'apitxat es canvien. Per exemple, la o d'ofegar es transforma en "au", "aufegar". La o d'olor es transforma en "au" "aulor" i la d'obrir en "aubrir".

Hi ha altres coses que em cridaven l'atenció quan vaig arribar a Paiporta, com ara "arribí" quan a Castelló en diem "vaig arribar" i és que això també és una característica de l'apitxat, vés per on.

I ara passarem a la part més divertida i agradable per qui no li agrada la fonètica, que és l'estudi dels sons i coses paregudes o de la mateixa família com els fonemes. Passarem a fer un repàs de les frases fetes i expressions de Paiporta.

I és que a Paiporta tot i l'arribada massiva d'immi-grants de parla castellana durant els anys seixanta, encara perduren expressions ben vives i simpàtiques. Les meues amigues Encarna i Amparo, de Paiporta de tota la vida, no han deixat mai de mostrar-me la riquesa i la gràcia del parlar de l'Horta quan deien ja a punt de començar la caloretta de l'estiu "Pel juliol ni dona ni caragol" o quan em volien descriure algú "Eixa xica té els ulls prenyats" o quan algú dels coneguts nostres li agradava treballar massa " Al treballador feina, al borratxo vi i al boig pedres". Passarem per alt allò de "políticament correcte". Tot siga per la ciència!

En fi, expressions fantàstiques que gràcies a les meues conegudes i al nostre Artur, he pogut arreplegar i conservar.

Pel que fa al temps:	
"Es xopà hasta la Moma"	La Moma de la processó del Corpus.
"D'amors el primer, de llunes la de gener"	
"El setembre o asseca les fonts o s'endu els ponts"	
"Ploure més que quan soterraren a Bigotillo"	
Pel que fa a la filosofia popular que, de vegades, pega vint voltes a tants i tants "sabuts"	
"Si em mires i rius és que vols piu i no ho dius"	
"Tindre la sang d'orxata"	No tenir caràcter
"Ser del puny tancat"	Ser un agarrat
"Pegar una pardalà"	Fer l'acte sexual
"Ser un butxaques"	Ser un idiota o un poc xulet
"Ser un tronxo moronxo"	Ser un trompellot, arreu.
"Ser un màrtega"	Una dona molt grandota
"Estar fet banderes"	Estar rebentat
"Ni de riquesa gallejar, ni de pobresa espantar"	
"Estar més fart que un rabosot"	És clar que després de fer-se les gallines del corral
"Tenir més teclcs que l'orgue de Sollana"	Quan algú té moltes malalties
"Dur un ransal darrere"	Portar una molèstia carregada als muscles.

I per acabar, cal que sapiguen que podríem omplir fulls i fulls sencers amb expressions i dites ben vives encara.

CARMELA PUIG

MIRA SI HE CORREGUT TERRES!

Text: Juli Avinent

Il·lustracions: Paula González Vanaclocha

Es conta el *sucsuit* que a la vila de Paiporta hi havia una colla d'amics molt aficionats a la broma. En una taverna vora barranc es reunien Voro el de la Saginera, Tomàs i l'Àngel. I, quan tornava de la faena del camp, havia tancat l'haca i s'havia rentat un poc, també hi acudia el tio Paco el Camús, que així li deien els amics i amb tota la raó, perquè era camús de veritat, que semblava l'home de la cançó aquella del pare que no té nas.

Vivia el tio Paco prop de l'església de Sant Jordi, en una casa menuda, però amb la porta gran, de carro, i un hortet a la vora. Allí vivien també la seua dona Carme, un gall, mitja dotzena de gallines, Conill, que no era un conill sinó una haca ben ensenyada, i tres o quatre conills, que sí que eren conills, però no tenien nom.

I és el cas que Paco el Camús eixia de bon matí -tan de bon matí que encara era de nit- a treballar uns bancals que tenia arrendats per la part de Mislata. Tantes voltes havia fet aquell camí que l'haca ja se'l sabia de memòria, i encara no havia passat l'Alqueria de Moret que el bon home ja s'havia confiat a l'animal i s'havia adormit per recuperar el tros de son que havia de furta-li a cada nit. Xino-xano el cavallet el portava a la faena, i ell no es despertava fins que sentia que els ossos deixaven de ballar-li quan l'animal parava, justet a la vora de l'hort que el tio Paco llaurava.

I mentre el tio Paco doblava el llom i havia de treballar bona cosa, els amics, que no és que estigueren desenfeinats, sinó que eren gent, com ja sabeu, molt de la broma,

sempre trobaven temps per a fer-ne una per ací i una altra per allà. Una nit, a la taverna, mentre reien i bevien, a un d'ells, Voro el de la Saginera, se li'n va acudir una de ben bona, i tots els altres trobaren que s'havia de fer, que una passadeta com aquella seria de les que es recorden. Pensat i fet: se n'anaren cap a casa del tio Paco i s'amagaren per allà, i quan el Camús ja tenia el cavall enganxat i les llegendes i els cabassos al carro, i faltava una miqueta perquè enfilara pel camí del Mal pas cap a Mislata, mentre feia l'últim mos i l'últim glop a la cuina, Voro s'apuja al carro i es tapa amb una manta pollosa que hi havia allí. I com que encara era de nit, el tio Paco no va notar res. Munta al carro i li diu a l'haca:

-Au, Conill, que hui tenim faena.

-I quan no?- va pensar l'haca, però no va dir res, que en aquell temps les haques no parlaven.

I Conill pegava la primera estrebada al carro, la que més li costava, i es posava en marxa. I ja no calia dir-li més. Ni hauria pogut el tio Paco, que no era dels que parlen mentre dormen, sinó dels de roncar.

Ja havien fet quasi tot el camí i Voro -que no necessitava amagar-se molt perquè els bufits del tio Paco l'avisaven que tot anava bé- va veure que estaven a punt d'aplegar, va botar del carro sense moure pols ni remolí, va fer una corregudeta i els va passar davant. Quan ja arribaven, Voro va eixir-los al pas, va agafar Conill per les morralles, i en comptes de deixar-lo parar on tenia costum, li va fer pegar mitja volta. L'haca, que se sabia igual de bé el camí d'anada com el de tornada, va seguir tirant del carro, ara cap a casa. I allí, per fi, ja va parar.

El tio Paco va notar que el carro havia parat i va espavilar-se. És un dir: quan va veure que tornava a estar a casa, i el sol ben alt, no entenia res. Si no fóra que l'haca s'havia parat de cara a l'estable, hauria pensat que en realitat no s'havia mogut del lloc. Però llavors va sentir un soroll darrere seu, i va girar-se i va veure Voro que eixia de la manta. Que no se li desencaixaria la barra? Reia tan fort que semblava que tronava, i Tomàs i l'Àngel, els amics que arribaven pel camí, no reien menys, cadascú segons el seu estil.

El tio Paco el Camús va entendre que li havien pres el pèl, però com que l'home sabia que d'enfadar-se no en trauria res, va fer bona cara, i fins i tot va poder riure: Home! Gràcia, sí que en tenien els malparits! Però al mateix temps anava pensant-se que ja els la tornaria, ja.

Quan ja se n'anaven, Voro va parar-se davant una perera que tenia el tio Paco que era un goig: les peres més dolces de l'Horta, i l'arbre en feia a cabassades. El Camús tenia deler per aquelles peres.

-Paco, estes peres ja estan per a collir! Ens en donaràs a tastar, *vitat*? Cull-les prompte, no siga cosa que algun morral te les furte.

-Demà mateix les colliré.

-Mira que no siga massa tard.

Aquelles raons van fer que el tio Paco es maliciara que no li'n vulgueren fer una altra. I se li havia acudit la manera de tornar-los la brometa.

En fer-se de nit va quedar-se a l'aguait dels pardals que estava segur que vindrien. I no s'equivocava: Voro, l'Àngel i Tomàs s'acostaven a casa del Camús. Feia una nit clara, una lluna blanca com un glop de llet, i aquells tres van veure de lluny el tio Paco, en una cadireta de bova, amb una manta que s'havia tirat pels muscles, al peu de la perera. Els va semblar que dormia, però estava ben despert, que gràcies a ells, aquell havia seguit un dia molt descansat.

Però per si un cas, i per riure encara més, van voler despertar-lo espantant-lo de veritat. S'acostaren a casa de Tomàs, que era la que més a prop estava, s'emblanquinaren la cara amb farina i s'embolicaren amb uns llençols com si foren mortalla. I se'n tornaren a buscar les peres del tio Camús.

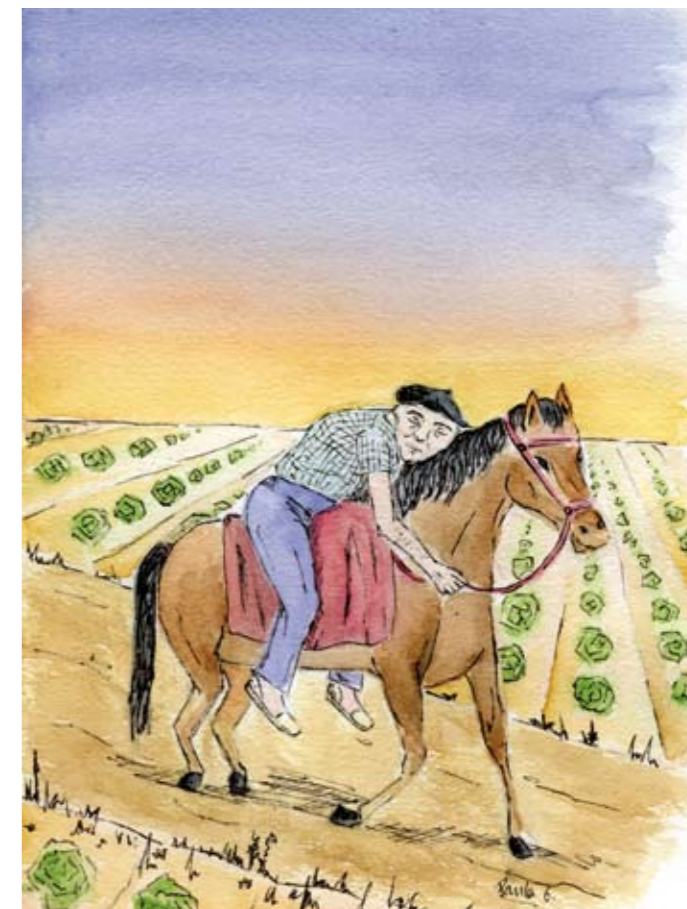
Quan ja es veia la perera, va fer Voro amb una veuarra que gelaria la sang a qui no el coneguera:

*Quan jo estava viu
ací hi havia un riu.
Ara que estic mort
ací hi ha un hort.*

I l'Àngel retrucà, fent també veu d'esperit:

*Tu que dus la davantera
tira dret a la perera.*

S'esperaven que el tio Paco eixiria de bòlit en sentir els espectres, i més si els veia, perquè amb aquella lluna que els queia damunt, sobre les cares blanquinoses i els llençols, realment feien molt d'efecte. Però vés per on, el Camús va cridar la seua dona i va demostrar que ell també havia eixit bon versador:

*Dus-me l'escopeta, Carme,
que demà dinem fantasmes.*

I fins que arribaren l'un a Santa Anna, i els altres dos a la séquia del Tremolar, aquells tres no pararen de córrer. I aquella nit el tio Paco la va acabar ben tip, perquè se n'havia fet un fart de riure a costa d'aquells trapatroles, i un altre fart de peres, que aquell any van ser més dolces que mai.

CUINA DE MERCAT

TOT TIPUS D'ARROSSOS
AL MIGDIA

MACHADO DOTZE
restaurant

M2

96 397 22 27
ANTONIO MACHADO 12, PAIPORTA

MIQUEL I EL PONT DEL BUTONI

Text: Carles Cano

Il·lustracions: Antoni Laveda

Això diu que va passar al poble de Paiporta, un lloc on mai passava res d'estrany, fa a muntó de temps. En aquest poble de l'Horta de llauradors honrats i treballadors, vivia un xicon, alt com un sant Pau i fort com un bou, que es deia Miquel el del rajoler. Vivia amb els pares i la iaia al carrer del Trinquet i, malgrat que tenia molt de predicament entre les xiques de les més bones famílies del poble, és a dir, les més riquetes, festejava una xicona que vivia en mig de l'horta, els pares de la qual tenien un bon passar, no eren ni pobres ni rics, vivien al dia, com qui diu menjant i fregint.

Havia conegut Vicentica, que així és deia la núvia, a les festes del poble. Ballava tan bé que els ulls i l'ànima se li havien anat darrere d'aquella xicona tan ben plantada. A ella també li havia seduït el seu caràcter rialler i atrevit i, perquè no dir-ho, el seu posat arriscat i els bragons i les mans de jugador de pilota que lluia. De les miradetes

havien passat a les paraules i havien començat a festejar. Com que ella vivia als afores, a l'altra banda del barranc, en una alqueria en mig de l'horta, allà que cada dijous, dissabte i diumenge se n'anava Miquel al festeig, que consistia, bàsicament, en passejades pel voltant de la casa d'ella, agafadets de la mà, vigilats de la finestra per la mare, i en alguna besadeta o arrepretonet quan sabien que ella no mirava o passaven per algun lloc on no podia guipar-los. Però ai, va arribar l'octubre, i amb l'octubre les pluges boges d'aquest país nostre

que no sap ploure: o ens deixa secs com un bacallà o ens xopa fins al moll de l'ós. I en una d'eixes barrancades, el gual per on passava a l'altra banda del barranc va anar a pacte: es va fer impracticable.

Quina mala sort per a Miquel, perquè ara, per tal d'anar a veure Vicentica, havia de rodar pels pobles veïns; fins a Catarroja, o a Massanassa i d'allà vora barranc, per camins d'horta fins a casa de Vicentica. En total quasi un parell d'hores per camins solitaris i foscos on, amb sort, et trobaves amb la parella de voltors de la guàrdia civil als quals Miquel, la veritat, no els tenia massa voluntat des que havia passat una nit al *cuarteli-*

llo per no parlar-los en castellà. Aquells trossos de soca el van soltar al dia següent quan s'assabentaren que no sabia, que el castellà malparlat que gastava i que ells pensaven que en feia burla, l'havia après als sainets.

Hi havia una altra possibilitat per arribar a ca Vicentica: rodar per Picanya, ja que el pont del poble veí havia aguantat bé la barrancada. Però hi havia un problema: Miquel havia tingut més d'una picabaralla amb els picanyers i, sol i a la nit, pensava que podien gastar-li alguna malifeta. De manera que rodaeta per Catarroja amb l'ai al cor i un bon gaiato per si tenia algun malencontre. Aquell any va ser un any de pluges fortes i darrere una barrancada en venia una altra i allò que ell pensava -que seria curtet i que en quant passaren les pluges podria tornar a travessar pels quals que ell coneixia al barranc- es va fer etern.

Cada volta li costava més anar a veure la núvia i conforme

anava acurtant el dia s'estava menys temps amb ella; i el temps que s'estava el passava intranquil i maleïnt perquè l'ajuntament no donava mostres d'espavilar-se per arreglar un pont. Deien que ells no tenien ni un gallet i que això els pertocava a no sé quina confederació hidrogràfica o a la diputació i que la cosa anava per a llarg perquè cadascú li passava la pilota a l'altre.

Així les coses, una nit que tornava de ca la núvia, maleïnt entre dents, arribant a Massanassa quasi al barri de l'Orà, només travessar la sèquia Favara li va eixir a l'encontre un home alt,

sec i vestit amb una llarga capa. Feia una olor de sofre que tirava d'esquena i, instintivament, Miquel agafà el gaiato amb les dues mans, com si fóra la pala del pic i pala. Aquella aparició alçà la mà i amb paraules meloses li feu baixar el gaiato, sobretot quan li va mostrar que el podia reduir a cendres en un bufit. Amb aquella demostració pirotècnica va quedar establerta la filiació del personatge, si quedava algun dubte, i el dimoni, el Butoni, com li deien en aquells pobles de l'Horta, va parlar:

-Vinc a oferir-te un tracte.

-Vas aviat si penses que vaig a fer tractes amb tu, dimoni Butoni. No sóc molt d'església i bé que m'ho retreu don Josep,

el rector, quan me'l tropesse pel carrer, però d'açò a fer tractes amb tu...

-Encara no has sentit el que haig de dir-te i potser t'interessa, t'estalviaria un parell d'hores de camí i algun malencontre. He sentit a dir en alguna taverna de mala mort que uns roders pensaven fer-te una visiteta una nit d'aquestes...

-Que vinguen, els esperaré amb la branca preparada, encara tinc bon braç.

-Això estaria molt bé si et vingueren de cara, però són gentola i no s'arriscaran a rebre una bastonada si poden atacar-te a traïció. Bo, ja veig que estàs molt enrocinat i que ni tan sols vols escoltar la meua proposta. Serà millor que me'n torne per on he vingut.

El dimoni Butoni va començar a desaparèixer, però abans que ho féra del tot, Miquel el va interpel·lar:

-I quina és eixa proposta, si pot saber-se.

-Estàs segur de voler escoltar-la?

-Per escoltar-la no crec que em perda, no?

-No estigues tan segur, Miquel el del rajoler.

-Com saps el meu malnom?

-Ai com, com...! Sóc el diable, amic.

-Jo no sóc amic teu.

-No, encara no. Vorràs, Miquel: jo podria construir un pont sobre el barranc en una nit, si tu volgueres.

-A canvi de què? No deus pensar que em xucle el dit. No ho faràs per la meua cara bonica.

-No, clar. Tot té un preu. No, no patisques, no vaig a demanar-te l'ànima, però sí la del primer que passe pel pont. Tu no has de fer res, simplement callar i el primer que passe pel pont serà meu, que et sembla?

-Malament. Què m'ha de semblar? No els puc fer una jugada així als meus veïns.

-Pensa que si no, pots patir tu la jugada d'uns roders... A més, ningú sabrà mai que tu ho sabies.

Miquel dubtà, i el dubte és el negoci del dimoni, així que aquell començà a calfar-li el cap amb els perills que estava afrontant i que la seua núvia -a qui atenia cada vegada menys i més nerviós- estava perdent l'interès per ell, i que si n'hi havia un de La Torre que estava esperant que la cosa es gelara una miqueta per a entrar en acció... I tant i tant li va calfar el cap que al remat aconseguí fer-lo signar un tracte: un pont, nou de trinca, a canvi del primer que hi passara.

Miquel arribà cansat i marejat a casa. No parava de pegar-li voltes al que havia fet. Com s'havia pogut deixar convèncer? Com podria seguir vivint sabent que un dels seus veïns pagaria amb ànima i cos aquell maleït pont? A més, qui seria? Pensava en els possibles candidats i cada volta n'estava més penedit. Què podia fer?

No va dormir en tota la nit, i quan va sentir el primer gall, el de la tia Pepica, que encara no despuntava la primera claror

del dia per l'Albufera ja estava cantant com un esperitat, es va alçar i se'n va anar cap al barranc on, en els millors dies, abans hi havia un gual ple de fang i cudols. Desitjava que tot haguera estat un malson, o que el dimoni haguera faltat a la seua paraula, però allà estava, un pont novet, lluent, tot fet en pedra picada i amb unes baranes de ferro ben robustes. I a l'altra banda, entrellucà el dimoni Butoni que el mirava amb posat circumspecte i li mostrava el paper que havia signat on es comprometia a no dir res o seria ell el preu a pagar. Pensava què podia fer, com podria avisar els seus veïns sense que li costara la vida i l'ànima, però no se li acudia res. Potser la gent desconfiaria d'aquell pont

aparegut de la nit al dia, mai millor dit, i no s'atreveïa a travessar-lo. Però tard o d'hora algun despistat o inconscient el travessaria i el Butoni cobraria el preu pactat. Li pegava voltes a la idea de fer-los algun senyal o algun signe que els advertira del perill, però res no li venia al cap. Cada volta estava més nerviós; es movia d'un costat a l'altre i de tant en tant mirava en direcció oposada: allà es trobava amb el somriure satisfet i burleta d'en Banyeta, del Butoni, del diable.

Tot semblava perdut. Ja començaven a escoltar-se els primers sorolls del dia: algun carro

que traquetejava pels carrers buits, algun gos que lladrava a qui passava a prop, la porta del forn que obria... Prompte tindria allà una gentada a vora del pont i algun atrevit que el creuaria.

El cor se li n'eixia per la boca. Com havia pogut fer-ho? Malviuria tota la vida amb aquell pesar. Però de sobte, va tindre la idea! Per allà encertà a aparèixer *Barrabàs*, aquell gos malparit i boig que havia mossegat tres xiquets i que ningú sabia de qui era, i se li va encendre la pereta al cap. Com que sempre que algú corria, li anava darrere a mossegar-lo, sense pensar-s'ho ni poc ni molt, el va reptar: «Xixo! Tira cap allà fill d'una resacsà de gosses!»

Al temps que arrancava a córrer pel pont. El gos, com un resort, li tirà darrere travessant el pont també. El dimoni va veure Miquel corrent com un esperitat cap a ell i no entenia res. Estava tan desorientat mirant-lo com corria tirant el lleu, que no va veure el gos que l'acaçava darrere. Per un moment va pensar que se n'havia penedit, que el sentiment de culpa era superior a ell i que preferia sacrificar-se abans de condemnar algun dels seus veïns. El somriure cada vegada se li feia més gran, i ja obria els braços per a rebre'l quan, a un parell de metres davant seu, Miquel, sentint que el gos havia pegat un gran bot per saltar-li a l'esquena i abatrel, es llançà a terra tan llarg com era. Hauríeu d'haver vist la cara d'aquell dimoni Butoni, que ara sí que no entenia res, i que de colp va veure com un gos, tirant foc pels queixos, se li venia damunt, als seus braços oberts, el tombava en terra i començava a mossegar-lo.

Miquel, s'alçà espolsant-se i encara tingué el coratge de dir-

li: «Tin, tot per a tu. Li diuen Barrabàs i és el primer que ha passat el pont».

—Però, eixe no era el tracte! Va cridar el dimoni al temps que fulminava el gos amb una mà.

—Llig-te'l, Butoni: vas ser tu qui el va escriure, i m'he passat tota la nit recordant-lo: «Em quedaré el primer que passe pel pont». Però no deies si persona gos o conill. A l'altra, redactes millor el contracte. Ací te'l quedes!

El dimoni, amenaçador, començà a caminar cap a ell, però Miquel va invocar sant Jordi, el patró de Paiporta, i se sentí com un tro, un gran esclafit, i el dimoni va des-

parèixer. Miquel se'n tornà cap a casa. No volia haver de donar explicacions a ningú ni estar allà quan la gent es trobara el pont i aquella piltrafa de gos.

Com podeu imaginar, s'armà un rebombori de mil dimonis butonis i, efectivament, al principi ningú no s'atrevia a travessar el pont, però el cas és que, per inconsciència o atreviment, un xicon del poble, un de la quinta d'aquell any, una mica gallet, va passar i no va succeir res. I així començaren a travessar-lo uns i altres. Tot aquell que passava ho feia a presseta perquè sabien que allò no podia ser normal i que alguna força sobre-

natural havia d'haver actuat per a fer un pont en una nit. Com que no sabien si la força era bona o roïna, decidiren, desconfiats com eren, que l'hauria construït el maligne, i per això començaren a dir-li el pont del butoni. Miquel tornà a festejar cada dia de xurra, Vicentica, però no travessava el pont si no era estrictament necessari, és a dir només passava quan no podia fer-ho pel gual de baix del barranc. No se'n refiava. I feia bé, perquè la següent barrancada s'emportà el pont. Ajudà també que un raig caigué en la barana i féu una gran esquerda en la pedra d'un dels pilars. Ja se

sap, les coses que el diable duu, el diable se les emporta.

Miquel aprofità allò per a convèncer els veïns de la necessitat d'un pont i va organitzar una col·lecta entre tots per a fer-ne un de nou. I tots, poc o molt, col·laboraren, qui podia amb diners, i qui no, ajudant amb el carro a transportar els materials o fent d'obrer. I així va ser com es va construir el pont nou, que ja és el vell, a la vora de la font i de l'abeurador de Sant Jordi, i, de moment, no hi ha hagut barrancada que haja pogut endur-se'l.

Bo, tal volta no va ser així com es va fer el pont, però ves i busca!

Els llicsons o lletsons

El rebost i la farmaciola més immediat sempre ha sigut l'entorn més proper, allà on la gent dels pobles ha anat cercant i collint les plantes profitoses per a menjar i per a tractar les malalties comunes. El costumari botànic està farcit d'aquesta saviesa popular que, acumulada i transmesa generació rere generació, evidencia l'íntim lligam de la terra amb tots els seus habitants. Moltes plantes que veiem diàriament al nostre poble, als escossells, a les hortes i als seus camins, als solars, etc., tenen una història que contar: un viatge des de terres llunyanes, un temps oblidat d'utilitat comestible o medicinal, unes capacitats curioses per sobreviure als llocs dels humans o una aventura de canvis fins que són utilitzades per als conreus i arriben a ser consumides a taula.

Els canvis socials dels últims temps han allunyat la gent del medi natural i s'ha trencat la cadena de transmissió del saber popular relatiu de les plantes. Aquest apartat de la revista vol donar a conèixer les plantes que creixen al nostre voltant: com són, com es poden identificar i distingir d'altres de semblants. Però, a més a més, també vol convertir-se en un recurs per recuperar el seu valor cultural, els seus noms populars, les seues utilitats, les dites que protagonitzen. Moltes de les nostres plantes atresoren un valuós patrimoni immaterial que va perdent-se a poc a poc amb l'oblit i la desaparició de la gent major. Per tant, aquestes línies també volen servir de punt de trobada per a redescobrir, per al nostre gaudi, les utilitats de les plantes que conegueren les darreres generacions. Potser, aquesta era la introducció adient per a la primera fitxa, la dedicada al pampeixet en el número 5 de la revista, però també aquest és un bon punt d'endreçar les coses, per exposar els objectius que ens guien en aquest apartat i per obrir-la a la participació.

Els llicsons (variant formal del mot «lletsó», que fa referència al líquid blanc i viscos —llet— que brolla de la planta en trencar-li la tija o les fulles) són plantes molt freqüents en tot tipus d'ambients humanitzats, i ben conegudes en ambients rurals. Destaquen entre les plantes silvestres més utilitzades com a aliment: el seu consum té mil·lennis de tradició perquè s'estén més enllà dels temps de la Grècia clàssica on, almenys una espècie, ja era cultivada com a planta mengívola i medicinal. Fem aquest aclariment perquè realment aquest nom genèric «llicsó» fa referència a diverses espècies, bastant semblants però ben diferenciades en la cultura popular amb noms particulars. Al terme de Paiporta poden trobar-se'n tres espècies. La primera, el **llicsó de marge** o **de paret** (*Sonchus tenerimus*) és la més comuna, la més batejada, i la preferida per a menjar crua en amanida. La segona és el **llicsó fi** (*S. oleraceus*) i la tercera el **llicsó de burro** o **punxós** (*S. asper*). Els llicsons són plantes d'una notable variabilitat morfològica, característica que els permet viure en condicions ecològiques molt diverses i, no obstant això, ben reconegudes per les seues tiges erectes coronades per unes flors grogues ben característiques.

El llicsó de marge (a la imatge superior) i el llicsó fi (a l'inferior) són els més comuns a tota l'Horta i els més reconeguts en la cultura popular, tant pel seu ús com a plantes mengívoles com per les seues propietats medicinals.

itres
arts gràfiques

Regino Mas, s/n. (Cantoner)
46200 PAIPORTA (València)
Tel. 96 397 42 08 • Fax 96 397 25 57
itres@intretres.onored.com

Carrera del Riu, 290
46012 PINEDO (València)
Tel. i Fax: 96 324 86 60

impressió offset
impressió digital
fotocòpies color & B/N
disseny gràfic
publicitat
carteleria gran format
reclams publicitaris
fotografia digital
lones impreses
vinil de retall

NOM CIENTÍFIC

Sonchus tenerrimus, *S. oleraceus*, *S. asper*

ALTRES NOMS POPULARS

El *S. tenerrimus* es coneix amb molts noms, com **llicsó** o **lletsó de perdiu**, **de fulla de pic de pardal**, **de pastor**, **de marge** o **de cingle**. Aquest fet evidencia la seua integració en el costumari valencià.

El que anomenem i reconeixem com a flors són realment desenes de flors molt menudes i amb forma de tub que, en aquest cas, es prolonguen en una làmina semblant a un pétal. Les plantes amb flors d'aquest tipus –com les margarides, els crisantems, les dàlies, etc.– formen la família de les Compostes, nom que fa referència precisament a aquesta característica.

DESCRIPCIÓ

El llicsó de marge (*S. tenerrimus*) és una herba erecta i ramificada, amb tiges tendres i buides per dins. Les fulles són alternes, amb lòbuls allargats que s'estreixen a la base. Les flors, totes ligulades i de color groc intens, estan reunides en capitols que tenen a la base una mena de cotó blanc. Aquest caràcter i la forma de les fulles, permet diferenciar-lo fàcilment del **llicsó fi** (*S. oleraceus*), que té les fulles poc dividides i quan ho són, el lòbul terminal és més gran que els laterals; a més, les lígules de les flors són curtes i estretes i d'un groc pàlid. Les fulles del **llicsó de burro** (*S. asper*) són espinescents per les vores.

DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA

El llicsó de marge és una planta mediterrània, originària de l'Àfrica del nord, Àsia i Europa, però actualment es troba estesa per tot el món. A les altres dos espècies se'ls atribueix una distribució molt ampla, gairebé cosmopolita. Totes tres són molt freqüents i abundants als territoris valencians.

ES CRIA

Són plantes d'una gran amplitud ecològica que els permet viure en tot tipus de comunitats, però són més freqüents als medis modificats per l'home: els conreus i els bancals, les vores de camins i carreteres, els jardins, erms i altres terrenys remoguts. A més, el llicsó de marge també creix a les esclatxes de murs i parets, a les teulades i en les muntanyes.

USOS I VIRTUTS

Els llicsons són plantes utilitzades principalment per a consumir crues en amanides, especialment les primeres fulles i els brots, perquè són tendres i, com que contenen molta aigua, resulten molt refrescants i ajuden a llevar la set. Quan la planta està més crescuda té un sabor amarg que pot reduir-se escaldant-la o bullint-la. Les fulles són riques en substàncies antioxidants, una virtut destacada en molts productes comercials i que tenim al nostre abast de forma natural. També s'han consumit cuinats en molts plats casolans, sobretot quan no hi havia una altra cosa. Aquestes i altres moltes brosses dels camps i els marges, ara menyspreades amb el mot de males herbes, han omplert moltes panxes en temps de penúries. A les terres valencianes, els llicsons també estaven a la recepta dels tradicionals pastissos de brosses.

Els fruits presenten una corona de pèls suaus que permeten a les llavors dispersar-se per tot arreu fent llargs viatges, i garantint-ne la nova generació. Aquesta estructura es coneix popularment com "abuelets" en plantes amb flors i fruits més grans, com les carxofes.

També s'han utilitzat com a remei casolà per a diverses malalties, però són especialment reconeguts perquè combaten el mal de panxa, redueixen l'àcid úric i afavoreixen el funcionament del renyó (diurètica); també ajuden a fer baixar la febre i estimulen la secreció de la llet materna.

A més a més, les fulles són molt preades pels animals de ploma i els criadors en donen sovint als seus animals engabiats.

Crònica d'activitats

EIXIDA AL BENICADELL I ELS RELLOTGES D'OTOS

El diumenge 13 de febrer férem una eixida a Otos, per a pujar al Benicadell, cim emblemàtic de La Vall d'Albaida, i a més a més visitar els rellotges solars d'aquest poble.

Eixírem prou de matí, per a ser diumenge, a les 8,15 en autobús, que és un mitjà que va bé per a poder descansar xerrar durant el trajecte. Agafàrem la carretera cap al sud, deixant a l'esquerra Xàtiva i travessant el túnel de l'Olleria. Per a tu que ha nascut a la Vall sempre agrada eixir del túnel i veure als teus peus tota la Vall d'Albaida i trobar-te amb les muntanyes ja conegudes: a l'esquerra el Benicadell, davant la Covalta, més baixeta; darrere el Montcabrer sobreixint majestuós; i, dispersats, tots els pobles de la Vall: L'Olleria, Ontinyent, Agullent, Albaida... L'autocar tirà cap a Beniatjar, al costat d'Otos, des d'on podíem començar la pujada.

L'autobús amb certa perícia i atreviment ens pujà fins a la casa dels Guardes: el Corral de Diego. A l'ascensió ens acompanyarà el nostre amic d'Albaida, l'artista Rafa Amorós que a més col·labora amb la realització dels rellotges de Sol amb el *gnomonista* Joan Olivares. Per un bon camí ample al principi, estret i costerut al final pujà-

rem fins al cim. Dalt, a la carena vam reposar forces esmorzant i gaudint de les vistes als dos costats de la serra: La vall d'Albaida i a l'altre costat El Comtat amb l'embassament de Beniarrés. No estàvem a soles. Molts excursionistes havien triat el mateix dia per fer la mateixa pujada. Al

baixar ens desviàrem cap a la cava de neu que encara es manté en molt bon estat de conservació. Després empenquèrem decidits la baixada cap a la casa dels guardes on ens esperava l'autobús, que ens portà ràpidament a Ca les Senyorettes d'Otos o degustàrem la gratificant cassola d'arròs al forn oferida per la família Olivares.

Vam tindre la sort de poder gaudir de l'extensa col·lecció de rellotges solars de Joan Olivares, però el que realment va ser interessant foren les magnífiques explicacions que ens feu Joan sobre les particularitats i funcionament d'aquests rellotges solars i lunars. Només per la col·lecció de rellotges instal·lats arreu pel poble, obra d'artistes com Armengol, Alfaro, Artur Heras, Boix, Arcadi Blasco, Elisa Martí, Antoni Miró, i Rafa Amorós (uns rellotges dissenyats tècnicament per Olivares), paga la pena visitar el poble d'Otos. I si Joan ens la descobreix i adoba amb les seues històries, comentaris irònics i aspectes tècnics d'un "gnomista" (tècnic en el disseny de la busca solar o «gnom») és un plaer afegit.

Tornàrem satisfets: exercici, conèixer un altre raconet de la nostra terra maltractada, però estimada, terra, i sobretot passar un dia en bona germanor amb El Barranc.

FÈLIX SEMPÈRE

PASSEIG PELS HORTS I ALQUERIES DE PICANYA

Un grup d'amigues vam anar recentment de la mà de l'Associació Cultural El Barranc de Paiporta (el 26 de març) a visitar horts de tarongers de Picanya. Amb les explicacions d'Adrià Besó, director del Museu Comarcal de l'Horta Sud, coneguèrem els horts de Villa Delia i de Boluda. Els propietaris lloguen l'espai per a celebracions privades. La burgesia sempre sap com fer diners! En aquest cas, la veritat siga dita, ajuden a conservar uns tresors que potser d'altra manera s'hagueren perdut. Es tracta d'arquitectura, de distribució dels bancals, de decoració, de basses d'aigua, de bancs de ceràmica, de pèrgoles, etc. que fixen una manera d'entendre l'habitatge i l'hort pràcticament desapareguda.

Aquest horts van aparèixer a partir de 1880 gràcies a la possibilitat que ofería la tecnologia del vapor de convertir terres de secà en horts de tarongers. La taronja esdevingué un producte lucratiu i els propietaris dels horts construïren les cases de lleure per al seu gaudi.

Per a arredonar el matí vam assistir a la presentació del llibre **Els horts solidaris. Les Colònies Escolars de Picanya 1937-1939**, editat per l'Ajuntament de Picanya dins de la Col·lecció Pont Vell i del qual són autors Cristina Escrivà Moscardó i Rafael Mestre Marín. L'acte va tenir lloc a l'hort de Lis, on van ser acollits durant la guerra nombrosos grups de xiquets i xiquetes amb la finalitat d'apartar-los dels bombardejos que patia Madrid. L'acte acabà amb un refrigeri: un suc de taronja, sí, però de pot. Increïble!

DOLORS JIMENO.

<http://doloresjimeno.blogspot.com>

L'oncle Enric Valor i Vives, de Josep Valor

Una crònica entranyable sobre l'escriptor de Castalla

- *Que feliços que som. Vine prompte a vore'm.*

Quan Josep Valor, nebot de l'escriptor de Castalla s'acomia-
va a cada visita, l'oncle Enric Valor mostrava l'afecte que li tenia.
S'estimaven. Eren de generacions diferents però havien arribat a
compartir les mateixes aficions. I allò, unit als llaços de sang, va
abocar en una confidencialitat que es respira en tota la crònica
L'oncle Enric Valor i Vives.

El llibre de Josep Valor Gadea és una crònica familiar dels
Valor de Castalla, que va centrant-se més i més en el seu repre-
sentant més il·lustre: l'escriptor Enric Valor. Aquesta narració no
és gens homogènia. Ans al contrari, pretén ser un mosaic d'acost-
taments variats: d'escrits d'èpoques diverses, de punts de vista
familiars oposats sobre uns mateixos fets. Un mosaic de gèneres
i un mosaic d'estils. Sense renunciar a un avançament cronolò-
gic precís per anys i dècades, Josep Valor no dubta a anticipar-hi
episodis biogràfics o a reprendre un passat ja tractat, amb noves
reflexions. Hi inclou, així mateix, material en brut com ara cartes
que s'intercanviaven la família
o els escriptors; reproduceix,
sense filtres, gravació de con-
verses, titubejos de la parla i,
fins i tot, digressions de l'autor
sobre l'època dels seus ma-
jors: la Segona República, la
Guerra Civil, la Postguerra i
la dictadura franquista en què
va créixer ell mateix... Al llarg
de les pàgines del llibre va
apareixent una munió extra-
ordinària de noms i cognoms
d'aquelles persones que es
creuaren en la vida de la fam-
ília i de l'escriptor. Alguns
d'ells, són importants per defi-
nir una època, els moviments
culturals o els seus ressorts
econòmics.

La crònica és també
l'acompliment d'una prome-
sa, perquè, el ja llunyà any de
1982, després d'unes revela-
cions importants de l'oncle,
Josep Valor –singularment
unit a l'escriptor de Castalla–
acceptà l'encàrrec que li va
llançar aquest, de desvetllar
els aspectes íntims de la seua
personalitat, una vegada que
fóra mort. Així, Josep Valor
Gadea s'ha decidit en aquest
any d'homenatges (el del cen-
tenari del seu naixement) a di-

fondre el llegat més personal i íntim d'Enric Valor. El deute se salda
ara perquè, com ell diu sovint: «la paraula és l'home».

“Aquesta crònica és important perquè
atesora singularitats de la vida de
l'escriptor que, reservat de mena com era,
no havien aparegut publicades mai.”

Aquesta crònica és important perquè atesora singularitats de la
vida de l'escriptor que, reservat de mena com era, no havien apare-
gut publicades mai. *L'oncle Enric Valor i Vives* redefineix doncs
molts acostaments a la personalitat de l'escriptor castallut, i són per
tant un document valuósíssim per a ulteriors estudis sobre les impli-
cacions biogràfiques en la seua obra. Es podrien destacar, ara i ací,
tres aspectes vitals sobre els quals caldria una anàlisi profunda, per

les repercussions que tingue-
ren en la seua producció lite-
rària: la relació estreta amb el
germà fins a l'empresonament
a finals dels 60; l'evolució ideo-
lògica de l'escriptor i, finalment,
el seu secret fins ara inconfes-
sable: l'amor amagat i alhora
constant amb Lola Crespo, la
“Green Garçon”.

Com totes les cròniques,
aquesta és un compendi nar-
ratiu amb voluntat informativa
i veraç, passat pel sedàs de
l'experiència del cronista. En
aquest cas, una experiència
tan personal i afectuosa que
l'autor no pot sostraure's sovint
a ser un mer testimoni de fets
i persones. Amb tota justesa
Josep Valor es transforma so-
vint en el protagonista que fou,
de la mà del seu oncle il·lustre.
Junts caminen al llarg de les
pàgines, i els veiem carregats
d'il·lusió, amb una ploma, una
escopeta, una paraula dub-
tosa, un judici discrepant o
la contemplació del paisatge
etern dels seus. Josep Valor
Gadea és potser l'hereu es-
piritual dels Valor de Castalla,
però amb aquest llibre el seu
llegat és ja de tots nosaltres.

ANTONI TORREÑO

- Enric Valor i el seu nebot Josep (a la dreta) caminen junts al llarg de les pàgines i els veiem carregats d'il·lusió, amb una ploma, una escopeta, una paraula dubtosa, un judici discrepant o la contemplació del paisatge etern dels seus.